

თამარ გორგოშაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი
(+995) 593-385-067; Gorgoshadzetamuna@gmail.com

**-ეთ სუფიქსი მაჭახლის ტოპონიმიში და მაჭახლური სოფლის
სტრუქტურის ერთი საკითხი**

Tamar Gorgoshadze

Batumi Shota Rustaveli State University,
Phd student of Faculty of Humanities
(+995) 593-385-067; Gorgoshadzetamuna@gmail.com

**The suffix -et in the toponymy of Machakheli and an aspect of the
village structure in Machakheli**

ანოტაცია: გამოკვლევა ეძღვნება -ეთ (და ზოგადად თ'ს შემცველი სუფიქსებით) სუფიქსით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელების ფორმობრივ და სემანტიკურ ანალიზს. სტატიაში გაანალიზებულია ავტორის მიერ ველზე შეკრებილი ონომასტიკური მასალა, კვლევაში გათვალისწინებულია სხვა მკვლევარების მიერ შეკრებილი ტოპონიმებიც, შესაძარებლად მოხმობილია გეოგრაფიული სახელები შავშეთიდან, კლარჯეთიდან, ტაოდან, სპერიდან. უახლესი კვლევებით დადგენილია, რომ -ეთ გეოგრაფიულ სახელებში ა. სატომო სახელზე დართვით აწარმოებს ქვეყნის სახელს: სვანი – სვანეთი, თუში – თუშეთი, კახი – კახეთი, კოლხი – კოლხეთი, სპარსი – სპარსეთი... ბ. დაერთვის კონკრეტული სახლის სახელს და აწარმოებს მისი კუთვნილი მიწის სახელს სოფელში (ქოქოლა – ქოქოლეთი, კახი – კახიეთი, გორგოშა – გორგოშეთი>გოროშეთი...)... ასეთ მიწებზე სახლობენ

ერთი ოჯახის, ერთი პატრიარქალური სახლის წარმომადგენლები და ქმნიან სოფლის უბანს, ზოგჯერ – სოფელსაც კი. სხვაგვარად, – ეთ ოჯახის კუთვნილი მიწის სახელს აწარმოებს. ასეა მაჭახელში, ანალოგიური ვითარება გვაქვს მთელს ჭოროხის ხეობაში (და არა მარტო). ქართულ მეცნიერებაში გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებაც, რომ –ეთ აწარმოებს „მამაკაცის გვარებს“, რაც ხსენებული სუფიქსის ფუნქციის არასწორი გაგებაა. ჩანს, მაჭახლურ სოფელშიც, ჭოროხის სხვა ქვეყნების მსგავსად, პატრიარქალური ოჯახის განაყოფები ერთად ცხოვრობდნენ და ქმნიდნენ სოფლის უბანს, რითაც განისაზღვრება კიდევ მაჭახლური სოფლის დასახლების სტრუქტურა.

საკვანძო სიტყვები:

მაჭახელი, ტოპონიმი, სუფიქსი, შტო-გვარი, საცხოვრისი, ონომასტიკა.

Annotation: The article concerns the morphological, semantic, and cultural-historical analysis of geographical names formed with the _et suffix in the toponymy of the Machakhela gorge. The author integrates linguistic and ethno-geographical research methods and, through this approach, attempts to define the function and significance of this suffix within Machakhela's toponymic system. The paper discusses the general system of suffixes of the type -et, -it, -at, -ot, -ut, -ta, where particular emphasis is placed on the -et form, which carries the meanings of plurality, belonging/possession, and origin. The article relies on a long-standing scholarly tradition (Vakhushti Batonishvili, P. Ingorokva, M. Paghava, I. Sikharulidze, and others) and, concurrently, offers a new perspective for evaluating the toponymic layers of Machakhela, Shavsheti, and Klarjeti. The author demonstrates that

toponyms formed with the -et suffix (e.g., Shavsheti, Koklieti, Zakieti, Khatusheti, Svaneti, etc.) originate from the addition to a person's proper name or nickname and denote the dwelling place of a specific family, on the basis of which village neighborhoods or the village itself were formed. These forms reflect a type of settlement that emerged as a result of the differentiation of the patriarchal family, and they establish a unified cultural space for Machakhela and the entire Chorokhi River basin. The work concludes that toponyms with the -et suffix represent an ancient stratum in the Georgian geographical nomenclature, and their study is crucial for the reconstruction of the historical-toponymic and social structure of Southern Georgia.

Key words: Machaxeli, toponym, suffix, 'shto-gvari', 'sackhovrisi', onomastic.

გეოგრაფიულ ფუძის საწარმოებლად მაჭახლის ტოპონიმიაში, ისევე როგორც ზოგადად ქართულ გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში, ხშირად გამოიყენება თ'ს შემცველი სუფიქსები სხვადასხვა ხმოვნის თანხლებით: -ეთ, -ით, -ათ, -ოთ, -უთ, -თა. ამათგან ყველაზე დატვირთულია -ეთ, სხვები შედარებით – ნაკლებად.

-ეთ სუფიქსის შესახებ მრავალმა მკვლევარმა გამოთქვა მოსაზრება. ყველა თანხმდება, რომ „-ეთ სუფიქსის ფუნქციაა მრავლობითობის თუ კრებითობის გამოხატვა“ (ფალავა, 2015: 3). შესაძლებელია, ვიფიქროთ, რომ „-ეთ და ყველა თ'ს შემცველი სუფიქსისეული თ' იგივეა, რაც სახელებსა და ზმნებში რიცხვის მწარმოებელი -თ(ა)“ (ფალავა, 2015: 3). ქართულ მეცნიერებაში -ეთ სუფიქსის შესახებ გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებაც:

ა. -ეთ და -ელ ერთი და იგივე ფუნქციის მატარებელია (ყაუხჩიშვილი, 1959: 077-078), ანუ აწარმოებს წარმომავლობის სახელებს?

ბ. -ეთ აწარმოებს მამაკაცის გვარებს (ენუქიძე, 1977: 39; შდრ. კახიძე, 2013: 31). ყურადღებას მივაქცევთ პ. ინგოროყვას ერთ თვალსაზრისს: „საქართველოთი“ ძველ ქართულად აიხსნება, აგრეთვე, როგორც „საქართველოსეული“ და შესაძარებლად მოიყვანს დავით აღმაშენებლის მატთანში ნახმარ სინტაგმას „მამული ლიპარიტეთი“ – „მამული ლიპარიტისეული“ (ინგოროყვა, 2009: 287; შდრ. ქავთარაძე, 1985: 65-67). ვიტყვი, რომ „ლიპარიტეთი“ ლიპარიტისა და მისი სახელეულის კუთვნილია, საცხოვრისია (სწორად ხსნის პ. ინგოროყვა), მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია, რომ „საქართველოთი“ = „საქართველოსეული“, სხვაგვარად, „მამული ლიპარიტეთი“ და „საქართველოთი“ არ შეიძლება ერთ სიბრტყეზე მოთავსდეს (იხ. ტაო, 2020: 827-828).

-ეთ გეოგრაფიულ სახელს აწარმოებს ეთნიკური სახელისგან: შავში (ეთნიკური სახელი), შავშთა ქვეყანას კი შავშეთი უწოდეს. მკვლევარი მამია ფალავა აღნიშნავს, რომ ქართველოლოგიაში შავშეთის „ეტიმოლოგიის“ რამდენიმე ცდაა მოცემული: ნუგზარ ცეცხლაძე (იხ. ცეცხლაძე, 2004: 15) მოიყვანს ვახუშტი ბატონიშვილისა და ზაქარია ჭიჭინაძის მოსაზრებებს: სახელში „შავშეთი“ გამოიყოფა „შავ“ ფუძე და -ეთ მანარმოებელი.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ეს ფუძე დაკავშირებულია შავთან, რადგან შავშეთი ტყეებით გამორჩეული ქვეყანაა, სახელდებაც მოხდა ამის მიხედვით. ვახუშტი წერს „შავშეთი-ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთა-კლოდავენ ტყის გამო“ (ქ.ცხ.IV, 653).

ბარემ აღნიშნავ, მამია ფალავა ერთგან საუბრობს შატბერდის ეტიმოლოგიაზე. დასტურდება ტოპონიმის ორი ფორმა: შატბერდი და შატბერთი (უკანასკნელს იყენებს პავლე ინგოროყვა (იხ.

ინგოროყვა, 1954: 306). ამოსავალ ფორმად მიჩნეულია შატბერთი < *შატბერ-თა'საგან. შატბერთი მრავლობითის ფორმად მიაჩნია (ვრცლად იხ. კლარჯეთი, 2016: 650-657). **შატბერა'** ფუძე დასტურდება გვარსახელში შატბერაშვილი.

დავუბრუნდეთ -ეთ სუფიქსიანი ტოპონიმების განხილვას.

ა. -ეთ დაერთვის საკუთარ სახელს//მეტსახელს და აღნიშნავს სახლის//სახლეულის კუთვნილს, მის საცხოვრისს: კოკლი-ეთ'ი – დიობნის უბანი (მარი, 2012: 170): კოკოლა-ეთ-ი>კოკლი-ეთ'ს (შდრ. ქოქოლა>ქოქლი-ეთ-ი, გვარი: ქოქოლაძე). კოკოლა კაცის სახელი//მეტსახელი ჩანს (შდრ. კიკოლა < კოკოლა რეგრესული დისიმილაციით). ბალტი-ეთ'ი -ზაქიეთის უბანი (მარი, 2012: 216). ადგილზე ჩანერილ იქნა ბელტიეთ'ი. ბალტი//ბელტი (ბალთი // ბელთი) მამაკაცის სახელი ჩანს (შდრ. „გვარი“ ბალთოლლი). გიგი-ეთ'ი – ადგილი დასამობის გვერდით (მარი, 2012: 216). გიგი – მამაკაცის სახელია.

გოროშ-ეთ'ი – სოფელი ჩხაკათხევის მარცხენა სანაპიროზე (სიხარულიძე, 1988: 15). გოროშ' სახელური ფუძე შეიძლება მიღებული იყოს გორგოშ'ისაგან გ'ს დაკარგვით. გორგოშ' სალექსიკონო ერთეულად შეაქვს სულხან-საბას, თუმცა არ განმარტავს (საბა, 1949), ხოლო ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით გამოცემულ ლექსიკონში (იხ. საბა, 1, 1991) იგი განმარტებულია, როგორც ხე. გორგოშა იგივე ხურტკმელია (Крижовник, Grosularia recnilata). დიალექტებში გორგოშა სხვადასხვა სახელით აღინიშნება:

მესხურ-ჯავახური; ღორღოშო, გორგოშა, ღორღოშინა;

გემომიერულსა და რაჭულში: რუსული მოცხარი...(მაცაშვილი, 1991).

გორგოშა კაცის სახელი ჩანს, იქნებ მეტსახელიც, დაუცავს გვარს გორგოშაძე (< გორგოშაძე).

ხანთუშეთი – სოფელი შავშეთში. ტოპონიმს ასხენებს შუანა ფუტკარაძე (იხ. ფუტკარაძე, 1993: 184), თუმცა რაიმე განმარტებას არ იძლევა. რ. ხალვაშმა გაარკვია ხანთუშეთის მნიშვნელობა. XVI საუკუნის მიძნადორელ მოღვაწეთა შორის არიან ჯანთუშისძეები. მკვლევარი მიუთითებს, სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრდა არასწორი დანერგილობა ჯანთუბიძე//ხანთუბიძე//ხანთუმიძე. რ. ხალვაში ხელნაწერის ფოტოპირებში ამოიკითხავს „ჯანთუშისძე“ და „ხანთუშისძე“, უკავშირებს მას შავშეთის სოფელ ხანთუშეთს და აკეთებს დასკვნას: „არსებობს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ჯანთუშისძეთა // ჯანთუმიძეთა // ხანთუმიძეთა გვარის სამკვიდრებელი სწორედ შავშეთის ხანთუშეთი იყო“ (კლარჯეთი, 2016: 157). ვიფიქრობ, მსჯელობა დამაჯერებელი და მისაღებია.

ბელეშ-ეთი – საძოვარი საბუდარას ახლოს (მარი, 2012: 147; სიხარულიძე, 1988: 40). ბელეშ(ა) ანთროპონიმი ჩანს (შდრ. გვარი ბე-ლემადე).

მარკუ-ეთი – სოფელი შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე (სიხარულიძე, 1958: 40). მარკუეთი//მარკვეთი < *მარკოეთისაგან.

მარკო' მამაკაცის სახელია, შდრ. მარკოიძე – გვარი ზემო აჭარაში.

მარკუეთი//მარკვეთი მარკოს ოჯახის საცხოვრისია.

ქადაგ-ეთი, „ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილია „Кадагетъ“

[კადაგეტი] (Пагирев, 1913), ქადაგეთის გარუსულებული ფორმა. გეოგრაფიული სახელი მომდინარეობს ანთროპონიმიდან „ქადაგი“, იგივე სახელი დადებია საფუძველად გვარს „ქადაგიძე“ (შდრ. სიხარულიძე, 1988: 44).

მიქელ-ეთი – სოფელი ყვირაღას ხეობაში, მიქელეთი ქვია ადგილს შოლტისხევშიც. სოფლის სახელი გვარსახელიდან (მიქელაძე) უნდა მომდინარეობდესო, წერს ი.სიხარულიძე (იხ. სიხარულიძე, 1988: 46).

მ. ფალავა განმარტავს: შავშეთმა არ იცის გვარი „მიქელაძე“. მიქელეთი' მიქელას სახლის საცხოვრისია.

ივ-ეთ'ი – იფხრეულის უბანი. ი. სიხარულიძე ასახელებს ფორმას – ივიეთი (სიხარულიძე, 1988: 51). ივეთ'ი შეაქვს ლექსიკონში თ. ართვინლის (ართვინლი, 2013). ჩანს, ამოსავალია ივეთი. აღსანიშნია, რომ იოანე ბაგრატიონი გორში ასახელებს სოფელს ივრეთი (იხ. ბაგრატიონი, 1986: 40). ხომ არ შეიძლება, ივეთისა და ივრეთის დაკავშირება? ივრეთი < ივერეთ'ისაგან; ივეთი < ივრეთი' < ივერეთ'ისაგან.

ზაქი-ეთ'ი – სოფელი იმერხევეში. „სოფელს ზაქიეთი ჰქვია, მაგრამ არავინ იცის, ზაქი რა არის. ზაქიეთში და მთელს შავშეთში კამეჩს ჯამუშს ეძახიან, მის შვილს კი – კოტოს//კოტიას“ (ფალავა, 2013: 43). ზაქი სახელი//მეტსახელი ჩანს კაცისა..

გამიშ-ეთ'ი//გამეშ-ეთ'ი – მცირე სოფელი ბაზგირეთს ზემოთ, ახლა მისი უბანი. ი. სიხარულიძე ასახელებს გომიშეთ'სა და გამიშეთს ცალ-ცალკე (სიხარულიძე, 1988: 57), რაც შეცდომაა. სოფლის სახელია გამიშეთი, დასტურდება მისი ასიმილირებული ფორმაც – გამეშეთი. ტოპონიმს საფუძვლად უდევს გამიშ//გამეშ ანთროპონიმი (დაცულია გვარში – გამიშიძე//გამეშიძე).

დავით-ეთ'ი სურევანის უბანი. იური სიხარულიძის აზრით, „უბნის სახელი გვარსახელისაგან მომდინარეობს...“ (სიხარულიძე, 1988: 59). მ. ფალავა განმარტავს, რომ დავითეთი მომდინარეობს მამაკაცის სახელისაგან დავითი და აღნიშნავს მისი სახლის საცხოვრისს, რომელიც სოფლის უბანს ქმნის. დავითეთი და მისთანა ანთროპონიმული წარმოშობის გეოგრაფიული სახელები გაცილებით ძველია, ვიდრე გვარი თანამედროვე გაგებით.

კუტალ-ეთ'ი – სურევანის უბანი. ნ. მარი ასახელებს კოტალაძე // კუტალაძე ფორმებსაც. კუტალა' კაცის მეტსახელი ჩანს.

წიქრ-ეთ'ი – დიობნის უბანი. ნ. მარი ასახელებს წითელაძე,

წიქრაძე, წიქრეთი (მარი, 1911: 75). წიქრეთი < წიქარეთი'საგან, მეკუმშული ფუძეა. წიქარ' ფუძე დასტურდება ტოპონიმში წიქარეული (სოფელი ორთაბათუმის თემში). წიქარა' მეტსახელი ჩანს, დაცულია გვარში – წიქარიძე.

ჩაქერ-ეთ'ი – ზაქიეთის უბანი. გეოგრაფიული სახელის ფუძედ გამოყენებულია კაცის სახელი, იქნებ მეტსახელი ჩაქერი, შენახულია გვარსახელში ჩაქერიძე. ჩაქერი < ჩაქვერისა'გან ვ'ს დაკარგვით, – წარმომავლობის სახელია.

ყამჩი-ეთ'ი – ადგილი მანატბაში. ყამჩი თურქულია (Kamçi) მათრახს, შოლტს ნიშნავს. (იხ. ლექსიკონი, 2001; ნიჟარაძე, 1971). შდრ. შოლტისხევი. ჩანს, ყამჩი//შოლტი კაცის მეტსახელი იყო.

ოხეთი – სოფელი წეთილეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით.

„ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილია Охетъ [ოხეთი] (Пагирев, 1913), რაც ოხეთ'ის რუსული ტრანსლიტერაციაა. აღ. ჯავახიშვილთან დასტურდება ახმეთი (შდრ. ახმედი). ვფიქრობთ, ოხეთ'ი < მო-ხეთ'ისაგან თავკიდურა მ'ს დაკარგვით. მოხი' სოფელია მესხეთშიც.

ფუძის მნიშვნელობა ჩვენთვის უცნობია.

კიტნ-ეთ'ი – სოფელი ქვაბიკარის წყლის მარჯვენა სანაპიროზე (სიხარულიძე, 1988: 38). კიტნეთი < კიტანეთ'ისაგან. კიტა' მამაკაცის სახელია.

ჯავრი-ეთ'ი – ადგილი მანატბაში. ჯავრი (ჯევრი) მამაკაცის სახელი ჩანს. დაცულია გვარსახელში ჯავრიშვილი. ჯუმი – ეთ'ი//ჯუმი-ეთ'ი – ადგილი უსტამისთან. ჯუმი' მამაკაცის სახელი ჩანს.

ჩიმაგ-ეთ'ი – ჩაქველთას უბანი. ჩიმაგ//ჩიმაკ ანთროპონიმი ჩანს გვარსახელში ჩიმაკაძე.

ქიზინ-ეთი – ადგილი მანატბაში. ქიზინეთი < ქიძინეთი'საგან ძ: ზ მონაცვლეობით. ქიზინ//ქიძინ კაცის სახელი//მეტსახელი ჩანს, შენახულია გვარში ქიძინიძე.

სომეხ-ეთი – შოლტისხევის უბანი. სომეხი სალანძღავი სიტყვაა იმერხევში, ფოშის//ბოშის სინონიმი. ერთი მელექსე ამბობს:

„დილას ავდექ, შინ არ იყო,/მე რა ვიცი ი ზუნკალი, / ტყვილ-ტყვილა ნუ ფიცავო, / შენ სომეხო, შენ ფოშაო...“ (შიოშვილი, 2016: 85).

სომეხი აქ უარყოფითი შინაარსის შემცველია. სომეხი' ცუდი კაცის/კაცების მეტსახელი შეიძლება იყოს, სომეხეთი კი მათი საცხოვრისი.

სვან-ეთი – ადგილი ზაქიეთში. სვანი კაცის მეტსახელი ჩანს, დაცულია გვარში სვანიძე < სვანისძე.

სარ-ეთი – ადგილი უსტამისტან. სარი მამაკაცის სახელი ჩანს, დაცულია გვარში სარიძე, სარიშვილი.

რუბან-ეთი – ადგილი ზენაგარაში. რუბა' მამაკაცის სახელი ჩანს (შდრ. გვარი რუბაშვილი. მაისურაძე, 1990: 139). რობან-ეთი ადგილი მანატბაში. რობან//რუბან ერთი და იგივე ფუძეა. საბას ლექსიკონში შეუტანია რობა – ხელგობი (საბა, 1949). რობა//რუბა მეტსახელი ჩანს. მესხი-ეთი – უბანი უკანეთის მაჰალეში. მესხა' კაცის სახელი ჩანს, შენახულია გვარში მესხაძე. მესხას კუთვნილია მესხეთი.

ლაზ-ეთი – ჩაქველთას უბანი. ლაზი' სატომო სახელია, უპირველესად, მაგრამ შესაძლოა ანთროპონიმადაც შეგვხვდეს, – სახელად ან მეტსახელად. ლაზეთი აქ ლაზის კუთვნილს აღნიშნავს.

კოკბერ-ეთი//კოკვერ-ეთი – სოფელი იმერხევში. კოკიბერეთი – ადგილი ჩიჭისხევში. კოკბერეთი//კოკვერ-ეთი (ბ: ვ'ს მონაცვლეობით მიღებული ფორმებია) // კოკიბერ-ეთი – სამივეს საერთო

სახელური ფუძე აქვს. კოკბერი/კოკვერი/კოკიბერი – ანთროპონიმი ჩანს. შესაძლოა, იგივე ფუძე გამოიყოს გვარში კობერიძე (< კოკბერიძე). კვირიკ-ეთ’ი – ადგილი შოლტისხევში. კვირიკეს სახლელის საცხოვრისია კვირიკეთი. ავტორი შენიშნავს: ქობულეთის მუნიციპალიტეტში დასტურდება სოფელი კვირიკე, გეოგრაფიული სახელი ყოველგვარი მანარმოებლის გარეშე.

კარ-ეთ’ი – ადგილი ზაქიეთს იქით, სადაც ზიარეთია: „ზიარეთი არის იქ, კარეთ ვებნევით...“ (უბე). კარ’ ანთროპონიმი დასტურდება გვარში კარიძე. კარეთი კარის კუთვნილია, მისი სამოსახლო.

ირკახი-ეთ’ი – ადგილი კოკბერეთში. ირკახი’ მეტსახელი ჩანს. იმნი-ეთ’ი – ადგილი ივეთში. „იმნიეთ არი თამარას ციხე“ ივეთელი ინფორმატორის განმარტება. იმნა’ კაცის სახელი ჩანს, დაცულია გვარში იმნა[ს]ძე, იმნაი[ს]შვილი.

თეთროზ-ეთ’ი – ზენაგარას უბანი. თეთროზეთი < თეროძეთი’ საგან ზ: ძ მონაცვლეობით. თეთრო//თეთრა კაცის მეტსახელი ჩანს. თეთრიენთი სახლის სახელია ბაზგირეთში (საქართველოში გვარიცაა თეთრაძე).

ზუბი-ეთ’ი – ადგილი ჩიჭისხევში. ზუბიენთი სახლის სახელია ბაზგირეთში. ზუბი//ზუ[მ]ბი//სუბი//სუ[მ]ბი კაცის მეტსახელი ჩანს. ზუბიეთი ზუმბიენთის სამოსახლოა ჩიჭისხევში.

გოგი-ეთ’ი – სოფელი იმერხევში. ოსმალობამდელი დასახლება უნდა იყოს გოგიეთი.

გორგვი-ეთ’ი ადგილი უბეში. გორგვიეთში ვ’ განვითარებული ჩანს. გორგი < გიორგისაგან.

ბათინ-ეთ’ი – ადგილი შოლტის ხევში. ბათინ’ი//ბათნი კაცის სახელი/მეტსახელი ჩანს. შდრ. გვარი ბათნიძე < ბათნისძე.

ღევ-ეთ’ი ადგილი დაბაში. ღევი საკუთარი სახელია (გვარ სახელი – ღევიძე). ღევის’ კუთვნილია ღევეთი.

წინვ-ეთ'ი – სოფელი შავშეთში. წინვი//ციცი საკუთარი სახელი/მეტსახელი ჩანს. დაცულია გვარებში წინვაძე, ციცვიძე (იხ. მაისურაძე, 1990: 214; 208).

მაჩხატ-ეთ'ი – სოფელი იმერხევში. მაჩხატ'ი საკუთარი სახელი ჩანს, დაცულია გვარში მაჩხატიძე. ზოგჯერ სოფელს მაჩხატიძედაც იხსენებენ (იხ. ფალავა, 2013: 207-208).

გოჯელ-ეთ'ი – ადგილი ახალდაბაში. გოჯელა (< გორჯელა კაცის მეტსახელი ჩანს (შდრ. გვარი გორჯელაძე). გოჯელ'ი წარმომავლობის სახელია, იგივეა, რაც გოჯიდან. პაპი-ეთ'ი – ადგილი ახალდაბაში. პაპი' მამაკაცის სახელია, დაცული გვარში – პაპიძე.

თურმან-ეთ'ი (//თურმანიძე//თურმანიზე) სოფელი ჩაქველთას ზემოთ. თურმანის' ოჯახის სამოსახლო, დღეს – მეთურქულე.

ნიოლ-ეთ'ი (იგივე ლეონიძე) – სოფელი შავშეთში. ვაჩენ-ეთურ'ი – ადგილი მანატბაში. ორმაგსუფიქსიანი ტოპონიმი: ვაჩენ-თურ'ი სიტყვასიტყვით ვაჩენეთიდან მოსულის სამოსახლოა.

ზოვრ-ეთ'ი – სოფელი შავშეთისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე (სიხარულიძე, 1988: 40).

წეთილ-ეთ'ი – სოფელი შავშეთისწყლის ხეობაში. „ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილია Цетилеть [ცეტილეთი] გარუსურებული ფორმა.

ალ. ჯავახიშვილთან ვკითხულობთ ჩეტილეთი(?). ამოსავალი ფორმაა წეთილეთი. წეთილა კაცის მეტსახელი ჩანს.

ოქრობაგ-ეთ'ი სოფელი შავშეთში.

ოქრობაგეთ'ი ლექსიკონში შეაქვს თ. ართვინლისაც, ამოსავალ ფორმად მიიჩნევს ოქროვაკეთ'ი და გვთავაზობს ფუძის ასეთ სეგმენტაციას: ოქრო+ვაკე+ეთ'ი (ართვინლი, 2013).

ნ. მარი ასახელებს – ოქრობაგეთი (მარი, 2012: 111).

„ხუთვერსიან რუკაზე“ დატანილია Окробагетъ [ოქრობაგეთ’ი] (Пагирев, 1913).

ოქრობაგე’ შეიძლება მეტსახელი იყოს კაცისა, ისეთივე, როგორცაა ოქროპირი, ეს უკანასკნელი მამაკაცის სახელადაც გვხვდება.

შოთა მამულაძემ ჩიხორის ხეობაში ჩაიწერა (იხ. შავშეთი, 2011: 69): ვარდი-ეთ’ი – ვარდი’ მამაკაცის სახელი ჩანს, დაცულია გვარში ვარდიძე. ვარდიეთი – ვარდის საცხოვრისია.

ბერი-ეთ’ი – ბერი ანთროპონიმია, საცულია გვარში ბერიძე,

ბერიშვილი... ბერიეთი – ბერის კუთვნილია.

მახრი-ეთ’ი (< *მახარა-ეთ’ი), მახარა’ ანთროპონიმია, დაცულია გვარში მახარაძე, მახარაშვილი... არ დაგვიდასტურებია მახრიენტ’ი, სახლის გვარი, ტოპონიმმა შეინახა მისი არსებობა ჩიხორის ხეობაში.

წყური-ეთ’ი – საყურადღებო გეოგრაფიული სახელია წყურ ფუძით (შდრ. ა-წყურ’ი). მამლი-ეთ’ი – სოფელი იმერხევეში. მამალა ანთროპონიმია, იქნებ მეტსახელიც, დაცულია გვარში – მამალაძე.

იშხნი-ეთ’ი – ადგილი იმერხევეში. შდრ. იშხნელი, იშხნელიძე.

შ. ფუტკარაძე ივეთში ადასტურებს გეოგრაფიულ სახელ კოეთი//კოვეთი (ფუტკარაძე, 1993: 283). კოეთი < კოვეთ’ისაგან. დასტურდება გვარი კოიძე < კოვიძე//კობიძე.

ბულანჯ-ეთ’ი – საყანე ხოზაბირიდან ნორგიელის გზაზე (სიხარულიძე, 1988: 15). შდრ. ბულანჯები < ბულაჯები, – ხელობის სახელი მეტსახელად ქცეული. წარმოვადგინეთ ადამიანის საკუთარ სახელზე/მეტსახელზე

-ეთ სუფიქსის დართვით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები: ბათინეთი, ბალტიეთი, ბელეშეთი, ბერიეთი, გამიშეთი, გიგიეთი, გო-გიეთი, გორგვიეთი, გოროშეთი, გოჭელეთი, დავითეთი, ვარდიეთი, ვაჩენეთური, ვაქიეთი, ზოვრეთი, ზუბიეთი, თეთროზეთი,

=====

თურმანეთი, ივეთი, იმნიეთი, იშხნიეთი, კარეთი, კვირიკეთი, კიტნეთი, კოკბერეთი//კოკვერეთი, კოკლიეთი, კუტალეთი, ლაზეთი, მამლიეთი, მარკუეთი, მაჩხატეთი, მახრიეთი, მესხიეთი, მიქელეთი, ორკახიეთი, ოქრობაგეთი, ოხეთი, პაპიეთი, რუბანეთი, სარეთი, სვანეთი, სომეხეთი, ქადაღეთი, ქიზინეთი, ყამჩიეთი, ჩაქურეთი, ჩიმაგეთი, წეთილეთი, წიქრიეთი, წინვეთი, წყურიეთი, ხანთუშეთი, ჯავრიეთი, ჯუმიანეთი, ორმოცდაათზე მეტი ტოპონიმი. შესაძლოა, ანალოგიური სახელები სხვადასხვა შავშეთში.

მნიშვნელოვანია, რომ -ეთ სუფიქსიანი სახელები ქმნის შავშეთის ტოპონიმის ძველ ფენას. ყურადღებას მივაქცევთ ერთ ფაქტსაც: ადამიანის საკუთარ სახელზე/მეტსახელზე -ეთ სუფიქსის დართვით ინარმოება გეოგრაფიული სახელი, რომელიც აღნიშნავს კონკრეტული სახლის საცხოვრისს და ხშირად წარმოადგენს სოფლის უბანს, ზოგჯერ სოფელსაც. შავშეთში მეორდება სოფელში გვართა განსახლების წესი, რაც დასტურდება ტაოსა და კლარჯეთში, ანალოგიური იყო აჭარული სოფლის სტრუქტურაც. რაც კიდევ ერთი დასტურია, რომ ჭოროხის აუზი ერთიანი კულტურული სივრცეა.

ბ. -ეთ სუფიქსი სიმრავლის//კრებითობის აღსანიშნავად:

ვაკ-ეთ'ი – ზაქიეთის ყიშლა, იგივეა, რაც ვაკეები.

ძვარ-ეთ'ი (< ზვარ-ეთ'ი) – ადგილი ჩაქველთაში, შდრ. ზვარები (>ზვრები).

ყიშლ-ეთ'ი – სოფელი ქერეთისხევში (სიხარულიძე, 1988: 56). შდრ. ყიშლები.

საბზელ-ეთ'ი (< საბძ-ელ-ეთ'ი) – ადგილი შარათხევში. დარვიეთ'ი – ადგილი იმერხევში. დარვიეთში დარვ' ძირეული მასალაა. იგივე მარტივი ფუძე დასტურდება ზმნაში არვევს (>დარვევა). თუ დაკავშირება სწორია, მაშინ დარვიეთი იგივე დარვეულებია,

დახსნულები. ღარვევა' შავშურში ხვნის' მნიშვნელობით იხმარება (შავშეთი, 2011: 579).

გ. -ეთ სუფიქსი დაერთვის ფლორონიმებს და მცენარის გარკვეული სახეობის სიმრავლეზე/კრებულზე მიუთითებს: ჩხავრი-ეთ'ი – ადგილი მანატბაში (ფალავა, 2013: 191). ჩხავრი-ეთ'ი < ჩხავერი-ეთ'ის შეკუმშული ფუძეა. ჩხავერი ვაზის ჯიშია საქართველოში. მინას შეუნახავს შავშეთში ჩხავერის არსებობა.

ბარდნან-ეთ'ი – ადგილი მანატბაში: ბარდნანეთი < ბარდნარეთ' – ისაგან ნ-ნ < ნ-რ პროგრესული ასიმილაციით.

„ტბეთის სულთა მატაინეში“ -ეთ სუფიქსიანი სახელები გააზრებულია, როგორც გვარები. რომელიმე სინდიეთ გიორგი წარმოადგენს სახელსა და გვარს, ამას ამბობს ძეგლის გამომცემელი (თინა ენუქიძე) და იზიარებს მკვლევარი ნოდარ კახიძე. მაგრამ ეს ასე არ არის. **სინდიეთ გიორგი** უნდა გავიგოთ როგორ **სინდიეთელი გიორგი** და აქ სინდიეთ არის ადგილი და არა გვარის სახელწოდება. ამის დასტური თანამედროვე მაჭახლის ტოპონიმიში ბევრია. რომელიმე **კახიეთი** აღნიშნავს კახის სახლელის საცხოვრისს. პატრიარქარული ოჯახის დანაწევრების შედეგად წარმოქმნილი სოფლის უბანი და ზოგჯერ თავად სოფელიც.

თანამედროვე მაჭახელში -ეთ სუფიქსით ნაწარმოები არაერთი გეოგრაფიული სახელი გვხვდება. სინდიეთი // სინთიეთი (სინდი ანთროპონიმი უნდა იყოს), მინდიეთი (მინდი ანთროპონიმი), კობალეთი (კობალ – კობალი – კობალა – ანთროპონიმი) ჩხუტუნეთი (ხედა და ქვედა – ჩხუტუნ – ჩხუტუნა ანთროპონიმი), გორგაძეთი (გორგაძეთი'საგანაა მიღებულია, ტოპონიმი შედარებით ახალი უნდა იყოს, რამდენადაც სუფიქსი ერთვის ძეთი გაფორმებულ გვარს, გორგაძეთი იგივე გორგაძეებია).

საფუტკრეთი – ფუტკარა ანთროპონიმი, დაუცავს გვარს ფუტკარაძე; საფუტკრეთი ფუტკარას საცხოვრისია.

აღვნიშნეთ, რომ **ეთ**-ით დამთავრებული ტოპონიმები გარკვეული ოჯახების კუთვნილი ადგილის აღმნიშვნელია და ხშირად ისინი ქმნიან სოფლის უბანს.

ამ თვალსაზრისით მატახელი ცალკე არ დგას. ტაოს, შავშეთის და კლარჯეთის სოფლებშიც გვაქვს ანალოგიური მდგომარეობა. - ეთ სუფიქსიანი ტოპონიმების შესწავლა სანტერესოა სამხრეთ საქართველოს სოფლის დასახლების სტრუქტურის განსასაზღვრად. ვიტყვით იმასაც, რომ -ეთ სუფიქსიანი წარმოება გაცილებით ძველი ჩანს, ვიდრე ძე'ზე ან შვილ'ზე დამთავრებული გვარები. ეს არის პატრიარქალური ოჯახის დიფერენციაციის შედეგად მიღებული დასახლების ტიპი. მაგალითად, გორიეთი გორას (შდრ.: გვარი გორაძე) შთამომავლობის კუთვნილია, ბასილეთი (შდრ.: ბასილაძე) ბასილას შთამომავლობის საცხივრისია, კირკიტეთი- კირკიტას, ხინკილეთი – ხინკილას, ქოქოლეთი – ქოქოლას, სიკალეთი – სიკალას, თავდიეთი – თავდიას... ციცილეთი ციცილას საცხოვრისი უნდა იყოს.

მაგალითების გაგრძელება კიდევ შეიძლება. უზუსტობად მიგვაჩნია „ტბეთის სულთა მატთანეში“ -ეთ სუფიქსიანი სახელების გვარებად გააზრება. მიგვაჩნია, რომ -ეთ სუფიქსიანი სახელები არის ტოპონიმები, რომელიც აღნიშნავენ ტომის, ან კონკრეტული პატრიარქატული ოჯახის ჩამომავლების საცხოვრისს.

გამოყენებული ლიტერატურა

References

- ართვინლი, თ. (2013) Taner Artvinly, Artvin Adlari Sozluğ, Istambul.
Artvinli, T. (2013) Taner Artvinly, Artvin Adlari Sozluğ, Istambul.
დიასამიძე, გ. (1988) ქვემო აჭარის ანთროპონიმია. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის პროფესორ-მასწავლებელთა XLV სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები, ბათუმი.

Diasamidze, G. (1988) qvemo adjaris antroponimia. Batumis Shota rustavelis Saxelobis saxelmwipo pedagogiuri institutis professor-maswavlebelta XLV samecniero konferencai, masalebi, Batumi.

დონდუა, კ. (1948) ლიპარიტეთისა და ანალოგიური ფორმის გვარ-სახელებისათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში. თსუ შრომები, XXXIIIb, თბ.
Dondua, K. (1948) lipariteta da analogiuri formis gvar-saxelebistvis qartul istoriul wyarobshi. Tsu Shromebi, XXXIIIb, tb.

ენუქიძე, თ. (1977) გამოკვლევა წიგნზე: ტბეთის სულთა მატიანე, თბ.

Enukidze, T. (1977) gamokvleva wignze: tbtis sulta matiane, tb.

ზურაბიშვილი, თ. (1961) ტოპონიმის შესწავლისათვის. ქეცს, II, თბ.

Zurabishvili, T. (1961) toponimikis Sheswavlistvis

ინგოროყვა, პ. (1954) გიორგი მერჩულე, თბ.

Igoroyva, P. (1954) Giorgi merchule, tb.

კახიძე, ნ. (2013) ეტრატზე ამეტყველებული ისტორია, ბათუმი.

კეკელიძე, კ. (1955) -ეთ სუფიქსიანი კრებითი სახელები ქართულში. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბ.

Kekelidze, K. (1955) et sufiksiani krebiti saxeleb i qartulshi. Etiudebi dzveli qartuli literaturis istoriidan, III, tb.

მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიოშვილი, შ. მამულაძე, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე. (2016) კლარჯეთი, თბ.

M. paghava, m. tsintsadze, m. baramidze, m. choxaradze, t. shioshvili, sh. Mamuladze, R. khalvashi, n. mgeladze, z. shashikadze, j. Karalidze. (2016) klarjeti, tb.

მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიოშვილი, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, მ. ხალვაში, ჯ. ჩხვიმანი, ჯ. კარალიძე. (2020) ტაო, თბ.

M. paghava, m. tsintsadze, m. baramidze, m. choxaradze, t. shioshvili, sh. mamuladze, R. khalvashi, n. mgeladze, z. shashikadze, j. karalidze, m. khalvashi, j. chxvimiani. (2020)

მ. ფალავა. (2013) – შავშური ჩანაწერები, თბ.

M. paghava. (2013) shavshuri chanawerebi, tb.

მ. ფალავა. (2015) – ჭოროხის აუზი კავკასიის ხუთვერსიან რუკაზე. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული, X, ბათუმი.

m. paghava. (2015) tchoroxis auizi kavkasiis xutverisan rukaze. Bsu humanitarul metsnierebata fakulteti, qartvelologiis tsentri, krebuli, X, Batumi.

ფუტკარაძე, შ. (1993) ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი, ბათუმი.

SH.futkaradze. (1993) chveneburebis qartuli, wigni pirveli, Batumi.